

Я.Р. Рыер

ДА НОВАЙ КАНЦЭПЦЫІ ГІСТАРЫЧНАГА НАВУЧАННЯ Ў ШКОЛЕ: МЕРКАВАННІ НА МАТЭРЫЯЛЕ ГІСТОРЫІ СЯРЭДНІХ ВЯКОЎ

З 1993 г. школьныя гісторыкі пачалі працаваць па новых праграмах, у якіх даволі рэзка зменены не толькі межы выкладаемых курсаў, але і іх метадалогія. Гэта патрабуе змен і ў ВНУ. І перш за ўсё трэба не механічна перайсці да выкладання па новых праграмах, а ўсвядоміць неабходнасць гэтага, абгрунтаваць змены. Паспрабуем гэта зрабіць на матэрыяле курса гісторыі сярэднявечча.

Першае карэннае адрозненне новага падыходу да выкладання гісторыі - змена звыклга фармацыйнага падыходу цывілізаваным. Гэта не палітычная мода, а ўлік дасягненняў сучаснай сусветнай, перш на перш еўрапейскай гістарыяграфіі. Старая канцэпцыя ўжо не адлюстроўвала многія новыя адкрыцці, бо абсалютавала ролю сацыяльных, класавых адносін. І ў канкрэтных навуковых даследаваннях некаторых ачынных гісторыкаў, перш за ўсё медыявістаў, яна паступова перагледжвалася (А.Я.Гурэвіч, Ю.А.Бяссмертны). Але для падключэння школы да гэтых дасягненняў запатрабаваліся палітычныя штуршкі.

У абагульненым разуменні "цывілізацыя" - гэта пэўны ўзровень розных з'яў матэрыяльнай і духоўнай культуры, якія вызначалі ўмовы жыцця людзей у канкрэтным грамадстве. Тут у роўнай ступені, у адрозненне ад фармацыйнага падыходу, спалучаюцца антрапагенныя (біялагічныя) і сацыяльныя з'явы. І няма нейкага важнага з'ява, якое б вызначала асноўны напрамак гістарычнага працэсу. Іншымі словамі, пры цывілізацыйным падыходзе прынасецца пэўная роўнасць уплываў розных фактараў чалавечага жыцця, ад вытворчасці да ўмоў быту і сямейнай псіхалогіі.

Недахопы фармацыйнага падыходу многія гісторыкі бачылі даўно. Але заміналі метадалагічныя звычкі. Да адзначаных недахопаў адносіцца, перш за ўсё, еўрацэнтрызм. На Усходзе, напрыклад, 5-членнай схемы грамадскага развіцця не было, аб чым сведчыць хоць бы так і не закончаная дыскусія пра так званы "азіяцкі спосаб вытворчасці". Таксама выдзяленне вядучага элемента - спосабу вытворчасці і звязаных з ім сацыяльных адносін адхіляла ўсе іншыя старонкі жыцця ў надбудовачныя, як быццам другарадныя. Рэальна, як сведчыць і сучасны грамадскі вопыт, і найноўшыя даследаванні, на ўзаемаадносін людзей у роўнай ступені уплываюць і паўсядзённасць, і фізіялогія, і тое, што цяпер называюць ёмістым тэрмінам ментальнасць.

Але проста адхіляць фармацыйны падыход таксама нельга. У актыве яго - выдзяленне і вывучэнне сацыяльна-эканамічных укладаў, вага якіх мянялася на розных гістарычных этапах. Прычыны з'яўлення розных укладаў перш на перш у прыродных умовах. У Еўропе для існавання і развіцця чалавецтва было дастаткова невялікіх калектываў, а затым і індывідуальнай працы, што і прывяло да складвання індывідуальна-сямейнай гаспадаркі з правамі ўласнасці на сродкі вытворчасці, перш за ўсё - на зямлю. У старажытнасці гэта прывяло да так званай антычнага рабства, у сярэднявеччы - да некалькіх еўрапейскіх мадэляў феадалізму.

На Усходзе неабходнасць вялікіх намаганняў на ірыгацыю, барацьбу з качэўнікамі вяла да захавання вялікіх патрыярхальных калектываў, у якіх старэйшыны ператвараліся ў поўных распарадчыкаў і вытворчасці, і яе сродкаў.

Два найбольш выразныя полюсы чалавечага развіцця, што яскрава праявіліся ў сярэднявеччы - гэта заходнееўрапейская мадэль, ці цывілізацыя, і азіяцкая. Да апошняй падобны цывілізацыі Афрыкі і Амерыкі да прыходу туды еўрапейцаў. Прамежкавыя тыпы - Візантыя, заходнеславянская мадэль і рускі феадалізм.

Асаблівасці заходнееўрапейскай цывілізацыі - ад прыватнай уласнасці на зямлю - алоду - да паступовага станаўлення прынцыпа палітычнай і гаспадарчай аўтаноміі. У выніку - даволі дынамічнае гаспадарчае і палітычнае развіццё, праз даволі няжорсткае прыгоннае права - да буржуазных ператварэнняў. Адзінства гаспадарчых укладаў уплывала на адзінства культуры: заходняе хрысціянства, блізкія прававыя нормы, агульныя прынцыпы мастацкай культуры і, часткова, менталітэту (але ў развіцці апошняга многа своеасаблівасцей).

Усходу, у шырокім сэнсе, характэрны дзяржаўны кантроль, цэнтралізацыя, адсутнасць гарантый уласнасці і правоў для ўсіх членаў грамадства (ад селяніна да вяльможы). Адсюль - адсутнасць уліку асабістых інтэрасаў людзей і ў выніку - тэндэнцыя да максімальнага спажывання, карупцыя, высокая норма эксплуатацыі - праяданне будучыні. Таму бліскучыя старажытныя і сярэднявечныя цывілізацыі Усходу і былі пасля XV ст. паступова падначалены больш дынамічнай Заходняй Еўропай.

У заходніх славян, як і на Русі, першапачаткова ў сярэднявеччы таксама былі моцнымі калектывісцкія традыцыі землеўладання. Але заходні ўплыў спрыяў паступовым пераменам у формах уласнасці і быту. Аднак разрыў больш чым у паўтысячагоддзе так і не быў пераадолены ў цягу сярэднявечча. Усходняя Еўропа, як адзначалася, таксама выйшла з калектывістскай абшчыннай уласнасці. Толькі з XII-XIV стст. на Русі пачалі складацца прынцыпы прыватнай уласнасці на зямлю, але вельмі абмежаваныя дзяржаўнай надбудовай і толькі дваранскім асяроддзем.

Як паказвае агульны аналіз гістарычнага развіцця, найбольш дынамічна развівалася заходнееўрапейская цывілізацыя, якая паступова абагнала па тэмпах і ўзроўню Усход, які, верагодна, яшчэ ў сярэднявеччы вычарпаў асноўныя крыніцы для развіцця і з тых часоў знаходзіцца ў застоі. Такім чынам, асноўны прынцып заходнееўрапейскіх мадэляў развіцця, які зыходзіць з гарантаваных правоў асобы на ўласнасць і самастойнасць, пры яго распаўсюджанні на пераважную частку грамадства больш адпавядае псіхалагічным запатрабаванням чалавека.

Падыход да такога вываду патрабуе пэўнай змены метадыкі выкладання вычэбнага курса. Пасля вывучэння асобных блокаў тэм робяцца абагульненні, якія сінхранізуюцца з блізкімі вучэбнымі курсамі: гісторыяй Беларусі, гісторыяй Расіі, этнаграфіяй. Для абагульненняў выкарыстоўваюцца матэрыялы па гістарычнай геаграфіі, дэмаграфіі.

Асноўная задача такіх падыходаў - стварэнне ў студэнтаў сінтэтычнага ўяўлення аб гістарычным працэсе, умення звязаць гістарычныя веды з сучаснымі грамадскімі пытаннямі, бо менавіта ў такім кантэксце і патрэбны гістарычныя веды ў школе.